

Доц. др Маја Радонић*
Факултет за културу и медије
МегаТренд универзитета
Београд

**ПЕСНИК ВЕЛИКОГ РАТА МИЛУТИН БОЈИЋ
– Поезија бола и поноса –**

Сажетак: Први светски рат представља гранични моменат епоха у културној и политичкој историји Европе, а Србија је у њему имала једну од кључних улога. О Великом рату остала су бројна сведочанства, фактографска и уметничка, а књижевна дела инспирисана овим преломним догађајем светске историје, још увек нису до краја истражена. Једно од уметнички, али и историјски највреднијих сведочења епохе налази се у поезији српског песника Милутина Бојића, једног од најталентованијих предрашних модерниста, аутора химничне „Плаве гробнице” и збирке песама које су настајале приликом повлачења преко Албаније и шоком изненађења на Крфу. „Песме бола и поноса”, објављене у Солуну непосредно пред песникову смрт, представљају такође историјски трансиковану и филозофски сублимисану суму историјског искуства целој једној нацији који се вољом историјских и судбинских околности нашао у средишту четворогодишње епохе библјских размера.

Кључне речи: ВЕЛИКИ РАТ, МИЛУТИН БОЈИЋ, „ПЕСМЕ БОЛА И ПОНОСА”, ИСТОРИЈСКА СВЕСТ, „ПЛАВА ГРОБНИЦА”, КЊИЖЕВНОСТ.

* Контакт: mradonic@megatrend.edu.rs

Увод

Однос историје и књижевности је сложен, вишезначан и вишесмеран процес који измиче дефиницијама и коначним оценама, док истовремено пружа могућност плодноних компаративних истраживања двају дискурса. Први светски рат представља свакако изазов и за друге научне дисциплине, али пред историографијом и књижевном историјом изнова се отварају бројна питања која траже прецизне одговоре, а још увек недовољно истражена грађа неретко захтева упоредна истраживања двају дисциплина. Велики рат је несумњиво гранични моменат епоха културне и политичке историје Европе, а Србија је у овој трагичној епопеји била један од кључних актера. У време када се готово цела државна, војна и културна елита Србије налази са својом војском у изгнанству, српски писци и песници остављају у својим делима неизбрисива сведочења о епопеји библијских размера чији су учесници и сведоци, дајући јој лични тон, проговарајући гласовима непознатих војника, живих и мртвих, певајући о патњама, радостима, надама и страховима. Без сведочења књижевности, историја Великог рата остала би лишена индивидуалне, личне, људске димензије ратне драме која се уздиже до универзалног значења и зрачења и остаје жива кроз векове.

Први светски рат долази у време успона и пуног процвата писаца модерниста у српској књижевности, а крај тог „малог златног века”, како се често назива у нашој књижевној историји, симболички означава 1917, када у рату губимо Диса и Бојића¹. Српску књижевност у периоду од 1914. до 1918. године представља хетероген, недовољно истражен и несистематизован корпус дела, а чине га, поред дела наших истакнутих писаца и текстови непознатих писаца, настајали на фронту, у изгнанству и емиграцији, у болницама на Крфу и Бизерти, објављивани у нашим часописима тог периода,² често наивног тона и невештог израза, али пуни

¹ У предговору првог издања *Антологије српског песничтва од 13. до 20. века*, о периоду модерне у српској поезији Миодраг Павловић бележи: „Почетак века, дакле период од 1900. до условно узете 1917, када су у рату нестали Дис и Бојић, представља један мали златан век наше поезије. То је време највишег просека наше језичке писмености, време највеће концентрације песника трајније и трајне вредности. (...) Мешавина парнаса и симболизма у Дучића даје печат целом периоду, који почиње доста космополитски, да би пред крај добио јачу националну обојеност (Ракић, В. Петровић. Бојић, Дис).” (Павловић, 2010: 37)

² За време Великог рата наше периодичне публикације излазиле су у Србији, Грчком, Француској и Хрватској и представљају драгоцен извор аутентичних историјских, војних, документарних и књижевних сведочанстава о овом значајном периоду: *Српске новине*, Београд, Ниш 1914–1916; *Српске новине*, Крф 1917–1918; *Забавник*, додатак *Српских новина*, Крф, 1917–1918; *Лешојис Машине српске* 1914; *Дело*, Београд, Ниш, 1914–1915; *Књижевни јуџ*, Загреб 1918–1919; *Рајни дневник*, Крагујевац 1915, 1917, 1918; *Јуџословенски гласник*, Ниш, 1915; *Гласник јуџословенске омладине*, Париз, 1917–

чистог патриотског осећања или носталгичне чежње за завичајем и ближњима. Уз дела наших великих писаца, они чине незаобилазно сведочанство и документ о непосредном ратном искуству и доживљају драматичних догађаја кроз призму личног, субјективног искуства.

Већина значајних српских писаца тог времена учествовала је у Великом рату, било као војници на фронту или као цивили који прелазе Албанију, или губе своје најближе и домове у ратном вихору – Станислав Винавер, Бранислав Нушић, Сима Пандуровић, Милутин Ускоковић, Бора Станковић, Исидора Секулић, Владислав Петковић Дис, Милутин Бојић, Тодор Манојловић, Растко Петровић, Драгиша Васић, Станислав Краков, Стеван Јаковљевић, Раде Драинац, Иво Војновић, Милош Црњански, Иво Андрић, Душан Васиљев. Своја искуства преточили су у књижевна дела која поред естетске, уметничке димензије, представљају трајна сведочанства о времену библијских размера кроз које је народ коме припадају прошао голготу, страдање и васкрснуће у само четири године. *Рајсна књижевност* српских писаца не представља унисону слику ратних збивања, нити је настајала само за време рата – нека од значајнијих дела појавила су се после одређене временске дистанце, која је ауторима пружила неке нове, мирнодопске увиде, или другачију перспективу виђеног и доживљеног. Основна, и може се рећи оштра разлика у књижевној транспозицији ратних збивања видљива је између наших писаца који су рат доживели са овдашње, српске стране, и српских писаца које је рат затекао „преко”, често као војнике Аустро-Угарске монархије и који су проживели можда и на тежи начин ужасе галицијског и осталих источних фронтава, управо због дубоког унутрашњег расцепа који их је пратио. Одатле потичу иронија и антиратни бунт код младог Црњанског, филозофски записи Ива Андрића пуни скепсе према прокламованим идеалима, или стихови песме *Човек њева њосле рајса* прерано преминулог Душана Васиљева „ја сам газио у крви до колена, и немам више снова”. У послератној атмосфери идеологије интегративног југословенства, дела писаца који су рат доживели са победничке, српске стране, остајала су у сенци антриратних, бунтовних и често револуционарних покрета и праваца авангардиста који су завладали нашом и европском књижевном сценом, па су многи родољубиви песници и писци прерано одбачени као пригодна или минорни ствараоци, архаични и превазиђени. Таква судбина претила је да задеси и Милутина Бојића, песника химничне *Плаве њробнице*, који заједно са Дисом³

1919; *La Patrie Serbe*, Париз 1916–1918; *Београдске новине (Авала)*, немачко и српско латинично издање, 1916–1918, *Рајсни записи*, Београд, 1915, *Брка*, Београд, 1915.

³ Песник *Ушољених душа*, једне од најлепших и најзначајнијих песничких збирки српске књижевности, Владислав Петковић Дис, био је пребачен у Француску после преласка Албаније. 17. Маја 1917. Укрцао се на лађу *Италија* и кренуо ка својима, али је пред зору лађу погодила немачка подморница. По сведочењу малобројних

није дочекао ослобођење отаџбине – умро је у солунској ратној болници у 26. години живота, новембра 1917, непосредно пошто је објавио своју последњу збирку *Песме бола и њоноса*.

1. Прекраћена песничка биографија

Песник Милутин Бојић, кога је неприкосновени критичарски арбитар предратног времена Јован Скерлић хвалио као највећи таленат и залог будућности српске поезије, а није дочекао његове најбоље песме, јер га је смрт однела пред сам Велики рат⁴, био је једна од песничких звезда тадашњег доба. Изузетно талентован, апсолвент Филозофског факултета, књижевни и позоришни критичар, песник истанчаног осећања за звучност језика и мелодију дванаестерца, којим је посебно овладао у својим драмама у стиховима, као да је био предодређен за блиставу и дуготрајну књижевну будућност. Међутим, као и много пута до тада у српској историји, бурни историјски догађаји променили су потпуно ток његовог живота и стварања, па је песник заноса и страсти, космополитских назора, формиран уз парнасовске и симболистичке песничке узо-ре, постао један од најзначајнијих српских родољубивих песника, испевавши песме антологијске вредности и значаја. Животни и песнички пут Милутина Бојића, „једна прекраћена биографија” како је назива песник Миодраг Павловић у есеју о Бојићевом песништву, дубоко је повезана са судбином његовог сопственог народа и његове домовине, и то не само у једном олујном, трагичном и узвишеном историјском времену Балканских ратова и Првог светског рата. Наиме, у једном дубљем, суптилнијем и суштинском смислу, данас нам изгледа као да се Милутин Бојић родио да вечним гласом поезије испева и у вечност пренесе духовну истину једног целог народа у једном конкретном историјском времену.

За свега 25 година живота (рођен је у Београду 1892, а умро у војној болници у Солуну на Митровдан 1917. године), Милутин Бојић је објавио своје *Песме* 1914, написао драму у стиховима *Краљева јесен* 1913, која је са великом успехом изведена у Народном позоришту у Београду у предве-

преживелих, једини прибран човек у том хаосу је био Дис. Међу последњима се укрцао на чамац за спасавање, али било је касно. Вртлог који се створио, повукао је чамац, путнике и песника у још једну *илаву гробницу*–

⁴ „У невероватно и опасно великој гомили младих који данас певају, г. Милутин Бојић се истиче на првом месту(...) Г.Бојић је песник од талента, од оних природних талената који прокључају и у силним млазевима избију у једном бићу. Осећа се у његовој поезији нешто самоникло, нешто што је природно морало доћи и што без усиљавања долази. У њему пева његова младост, као што у пролеће шуме одјекују од птичијих концерата.” (Скерлић, 1914: 714)

чезје Великог рата 1914, објавио збирке песама *Каин* 1915, те *Песме бола и поноса* 1917. у Солуну. У рукопису су нађене и објављене његова друга драма у стиховима *Урошева женидба* и збирка *Сонети*. Писао је позоришну и књижевну критику, публицистику и преводио песме. Почетком Првог светског рата као војни обвезник упућен је у Ниш, где је 1915. године покренуо дневни лист *Гласник*, а потом се са војском повлачи према југу, одакле у октобру 1915. са братом Радивојем креће са избегличком колоном ка Приштини, Призрену и Пећи. О том путу оставио је спис потресног сведочанства *Србија у избегицишту* и песму *Мећава*. Преко Црне Горе и Албаније успева да се пробије до Скадра и Драча, где је постављен за писара кумановског начелства и прикључује се јединици Дунавске дивизије. Са реком изгладнелих, промрзлих и немоћних укрцаће се у брод за Крф, где стиже измучен, скрхан болом и тешким искуством. Убрзо се опоравља и почиње да ради. Ослобођен је војне службе због слабе телесне конституције.. Преко Албаније је пренео драму у четири чина *Урошева женидба*. Песме и делове епопеје *Вечна сирача* објављује у *Српским новинама* на Крфу. На молбу шефа Ратног пресбирео прпевао је *Огу народу српском* Габријела Д'Анунција и *Краљ Петрова четвори вола* Едмона Ростана. У августу 1916. одлази за Француску на двомесечно одсуство, где ће последњи пут видети вереницу у Ници и брата у Тулону. Путује у Лозану и Женеву где се састаје са Гролом, Вељком Петровићем и другим књижевницима. Почетком 1917. године премештен је са Крфа у Солун као чиновник Министарства унутрашњих дела, у јуну 1917. даје у штампу другу збирку ратних песама *Песме бола и поноса*. Почетком септембра пада у постељу. Пренет је у војну болницу престолонаследника Александра, а његов измучен организам напада туберкулоза. Умире у Солуну, у новембру 1917, где је сахрањен на војничком гробљу Зејтинлик, не дочекавши да види ослобођење домовине које је у песмама „бола и поноса” испевао, а говор на опелу је одржао књижевник Иво Ђипико:

„Драги Милутине, овде на овоме мртвом пољу наше тужне славе, где почивају витезови пушке и бомби, мени кога си маестро звао, суђено је да се опростим с тобом, визиже наше раскошне сликовите речи и наше бујне младеначке фантазије! У овој оскудној туђој јесени где не чујемо хуку наших планина, ни шум река, ни буктање пламених драгих нам ватара – у лакомој јесени без страсти, пламена и љубави – подлегао си ватрени песнице *Бола и Поноса*, једна страдалачка раса која вековима гине, јер слободно хоће да живи (...) Како је овде на земљи, пред твојом отвореном раком неутешно тужно. Стојимо пред њом као осечени без мисли и без речи, О чему већ да мислимо? За чим већ да тугујемо? Па ипак осећамо, како се из овог мртвила отима око твога јакога, вулканскога, то твоја раскошна песничка душа братими се с душама палих

витезова твојом песмом опеваних (...) Јадни мој Милутине, песниче
 страсна живота и отаџбеничке љубави, мртви песниче *Без домовине!*
 Милутине, ми те тужни, у туђини изгубљени, у туђини остављамо: С
 Богом!" (Ђипико: 1917:16)

Песникови посмртни остаци пренети су 1922. на Ново гробље у Београду, а његово дело, толико хваљено за песникову живота, лагано тоне у заборав, а нове и силовите, хетерогене поетичке парадигме и кретања, обједињене заједничким називом авангарда, доносе, између осталог и радикалан раскид са „старима”, онима који им непосредно претходе. У таквој културној и друштвеној клими, упркос спорадичним похвалама, некадашњи „краљ речи” како га је назвао критичар Бранко Лазаревић по објављивању збирке *Песме бола и њоноса*, незаслужено добија улогу другоразредног песника, епигона Дучића и Ракића⁵. Иако је 1935. Исидора Секулић написала запажен есеј о Бојићу⁶, у коме нарочиту пажњу и високе оцене даје његовим последњим, ратним песмама, то није много утицало на књижевну јавност између два рата⁷, нити је значајно изменило слику која је у то време владала у оценама Бојићевог песништва.

Непосредно после Другог светског рата, културна и друштвена клима још мање је погодовала ревалоризацији Бојићевог песништва. Тадашњи критичари и књижевни историчари у својим оценама руководе се у првом реду идеолошко-политичким критеријумима, усаглашеним са духом владајуће идеологије југословенства и соцреализма, миноризујући херојску епопеју Првог светског рата, те несразмерно величајући тековине НОБ-а. Тако је песник химничне *Плаве тробнице* постављен међу минорне пригодне песнике, или како Миодраг Павловић у есеју о Бојићу примећује: „После овог рата (Другог светског, прим. М.Р.), и последњи траг ореола националног песника нестао је са Бојићеве главе” (Павловић, 1964:131). Међутим, управо је овај есеј истакнутог послератног модернисте, уз Васка Попу названог песником „превратником”, означио прекретницу у рецепцији Бојићевог песништва, вративши га на

⁵ „Бојић је заборављан (премда не и заборављен) зато, јер оно што је он у нашој поезији успео да наговести, или чак врло одређено изрекне изван домена већ израженог, није лежало на траси непосредног наставка развоја те поезије.” (Лалић, 1980: 33)

⁶ Реч је о тексту *Белешка о.М Бојићу*, објављеном у *Српском књижевном гласнику* 1935.

⁷ У изванредном есеју-ревалоризацији Бојићевог песништва, Миодраг Павловић закључује да Исидорин есеј о Бојићу није наишао на значајнији одјек јер „Исидора Секулић никад није била прихваћена за арбитра књижевног укуса, те њена реч није имала одлучујући утицај на наша књижевноисторијска преоцењивања”. (Павловић, 1964: 121)

место које му припада у српској песничкој традицији⁸. После Павловићеве аргументоване ревалоризације Бојићевог стваралаштва, и скретања пажње на високу вредност његових запостављених, последњих песама⁹, потоњег есеја Ивана В. Лалића *О поезији Милутина Бојића* (1968) објављеног у књизи *О поезији дванаест песника*¹⁰, те *Сабраних дела* која је 1978. приредио Гаврило Ковијанић, омогућивши српској књижевној критици и историографији целовит увид у песничково дело, поезија Милутина Бојића постављена је на заслужено место у српској песничкој традицији, а „ореол националног песника” данас поново сија над песником који је у изгнанству испевао своју и нашу песничку историју.

2. Поезија и рат

Појам *џајриотске* (*родољубиве*) поезије у теорији књижевности означава један широк, разнолик, нејасно одређен и недовољно ситематизован корпус уметничке лирике¹¹. Ознака *џајриотска* (*родољубива*) песма поставља се тако уз одређену песму уколико њено значењско поље обухвата било националне, родољубиве, херојске или ратне теме, без јасног критеријума који би одговорио на једноставно питање: шта ову песму чини патриотском? Појам *џајриотизма* (*родољубља*) у поезији оптерећен је данас и негативним вредносним судовима које са правом носе бројне пригодне, удворичке, шовинистичке и дневно-политичке „песме” које се масовно производе за потребе одређеног историјског или друштвеног тренутка, а својим ниским естетским критеријума, манипулацијом емоцијама прилагођеним што широј рецепцији, додатно оптерећују појам

⁸ Есеј о Милутину Бојићу објављен у књизи *Осам песника* (1964), пример је Павловићевих огледа-ревалоризација одређене песничке појаве у контексту српске песничке традиције, који заједно са тада новим и откривалачким интерпретацијама поезије Јована Дучића и Момчила Настасијевића, чини ову збирку есеја у великој мери књигом превредновања српске песничке традиције.

⁹ „Он није певао патриотску поезију уопште, него поезију једног одређеног народа, чији је лик, величину и карактер успео да сагледа. Та његова родољубива конкретност изузетна је врлина његовог песништва.” (Павловић: 1964: 128)

¹⁰ „Могућност и потреба тачнијег вредновања његовог песничког напора јављају се тек у тренутку када Бојићеве најдубљи и најинтересантнији акценти почињу да се, преко лука година, додирују са гласовима чија је зрелост нова и друкчија, али који могу да у њима осете ону врсту сродности која подстиче органски раст традиције.” (Лалић. 1980: 34)

¹¹ У *Речнику књижевних термина* уз одредницу *Родољубива лирика* стоји: Лирика у којој долази до изражаја родољубиво осећање, односно, осећање припадности одређеној националној заједници, земљи, крају. У свом основном значењу родољубиво осећање је позитивна емоција, али је могућа и његова негативна усмереност, која се огледа у националистичком или шовинистичком величању једне земље или нације. (PKT, 1986: 663)

пайриотске лирике. Ипак, патриотско или родољубиво осећање је једно од најстаријих и вековима опеаних људских осећања, па готово да нема значајнијег песника светске и наше лирике који се није огледао, уз мање или веће домете, на варљивом пољу патриотске поезије¹².

Најстарије песме које бисмо по данашњој подели могли назвати патриотским јесу песме о јунацима и јуначким временима и део су најстарије усмене традиције већине историјских народа, који су кроз њих опевали заједничку историју, славили своје битке, јунаке и победе, те оплакивали своје поразе. На тај начин, кроз колективно опевану, прочишћену и сублимисану вековну историју, стварало се колективно сећање, митска свест, заједничка култура и идентитет. Међутим, како се кроз цивилизацијски развој све више развијала појединачна самосвест и слабила колективна, а писана књижевност преузимала примат над усменом, тако се индивидуа, личност, све више наметала као основна мера и одраз свих збивања. Тако су песници и њихова личност постали центар уметничког универзума, као у доба романтичарске пренаглашености *йоетској ѝенији*, а слављење појединца, личности, као мерила свих вредности постаје и остаје једна од константи модерног доба. У епохи романтизма колективно слављење јуначких времена, транспонује се у слављење јуначког, личног принципа, независног од националног или колективног аспекта, па херојство као чин постаје песничка преокупација. Мотиви славне прошлости представљају кулисе за опевање узора личног, херојског подвига изузетног и усамљеног појединца, па готово сви песници романтичари пишу поеме или епове о херојима прошлости (Иго, Хелдерлин, Пушкин, Лаза Костић).

Слављење рата из јуначких времена престаје од тренутка када се индивидуа, личност суочи са ратним збивањем – она је увек против рата, јер он враћа личност у колектив и подвргава је законима који излазе из оквира личне слободе и далеко је надилазе. Управо је Први светски рат донео и нове, другачије тонове у *рајно* певање, и изнедрио читаву плејаду антиратних песника који су непосредно учествовали у ратним збивањима, а у типологији песама са ратном тематиком њихова поезија могла би се назвати *рајном*, јер слика све ужасе и бесмисао ратних сукоба. Рат се овде сагледава као антрополошки феномен, независно од патриотских и политичких етикета које га скривају, а међу српским песницима такву поезију је певао Душан Васиљев. *Пайриотски* песници по овој условној типологији били би они који на рат гледају као на питање победе или пораза, без сагледавања тоталитета збивања, и међу њима је највише пригодног, патетичног и утилитарног тона, те по правилу њихове песме не спадају у највише домете ове врсте. Ипак, и велики песници су у тренутку понесености јаким емоција-

¹² У српској књижевности родољубиву поезију писали су између осталих Ђура Јакшић, Лаза Костић, Ј.Ј.Змај, Алекса Шантић, Војислав Илић, Милан Ракић и други.

ма знали да склизну у ово варљиво поље, као што се то у почетку Великог рата десило Бруку, Рилкеу или Клоделу, а од српских песника Дису у пред-ратној збирци *Ми чекамо цара*, мада је касније, суочен са ратним збивањима исписао непосредне, хумане и болне стихове у *Недовршеним њесмама*.

Како бисмо могли одредити песништво Милутина Бојића настало за време Великог рата, следећи ову условну типологију корпуса песама које означавамо термином *џаџриоџска џоезија*? Он није припадао категорији *рајских* песника, а није певао ни пригодну, занесену, *џаџриоџску* поезију – суочен са вртлогом ратних збивања, иако веома млад, Бојић је уз високо развијену историјску свест проговорио гласом свог народа, или како је то Миодраг Павловић луцидно запазио, он се „са индивидуалних преокупација у датом тренутку вратио магловитој целини свог народа и понудио јој свој глас” (Павловић, 1964: 121). У његовом песништву из рата сусрећу се и складно проговарају поезија и историја - широка слика ратних збивања преточена је у историју кроз дубоко сазнање и високу поетску имагинацију, и зато се можемо сложити са оценом да је Бојић стварао „поезију историје”. Овоме су несумњиво допринели, поред неспорног песничког дара и преданог рада на његовом развоју, и Бојићева песничка лектира, широко образовање, познавање филозофије, историје и библијских тема, те склоност ка апстраховању и сублимацији наученог и доживљеног. Иако је у књижевној и широј јавности слављен и препознат првенствено као песник антологијске *Плаве гробнице*, неколико врхунских песама српске поезије из времена Великог рата налазе се управо између корица његове предсмртне збирке *Песме бола и њоноса*, између осталих *Међава* са својим ледено-сивим пределом, мирна и блага мудрост изгнанника у песми *Без узвика*, избрушена лепота у *Сејачима*, библијска паралела историјске судбине *Кроз џусџињу*, дубоки осећај историјског континуитета у песми *Без домовине*.

3. Песник историје

Иако у првој фази свог стваралаштва (1910-1912) млади Бојић пише поезију страсти и заноса, његово истанчано *осећање историје*¹³ реагује муњевито на другачију атмосферу која се рађа у време Балканских ратова

¹³ Појам *осећање историје* (historical sense) уводи у књижевотеоријску мисао Т. С. Елиот у једном од најутицајнијих тесктова светске књижевности *Традиција и индивидуални џаленаџ*: „Традиција је ствар која има много шири значај. Она се не може наследити, а ако вам је потребна морате је стећи великим трудом. Она на првом месту обухвата *осећање историје* за које безмало, можемо рећи да је неопходно сваком оном ко би хтео да буде песник и после своје двадесет пете ходине; а то *осећање историје* обухвата запажање не само онога што је прошло у прошлости, већ и што је садашње у прошлости”. (Елиот, 1963:35)

и песник звучних парнасо-симболистичких александринаца досеже у песми *Земља олује*, испеваној тлу Старе Србије, до гласа аутентичног барда:

*Мачеви гачки, секире Јајода,
Леије римске и хорде Тајара,
Или вишези с византијских вода
Крвавили су ова поља сџара.
И њишоми народ кад је њао на њих,
Збрашмио је орлове и челик,
Ту, где је мржња Већих њрошиив Мањих,
Сировом душом њосџао је велик.*

(„Земља олује”, *Песме*)¹⁴

Песма осликава оно што Исидора Секулић назива „филозофијом отаџбине” у есеју о Бојићу, јер овако јасно исказану свест о историји као конкретном споју људске судбине и одређеног конкретног тла, нису досезали у то време ни много старији и зрелији Бојићеви савременици песници. И данас, један читав век после ратова о којима је Бојић певао са истанчаним осећањем историје, и ратова који су уследили да би опет *крвавили ова поља сџара, / њу, где је мржња Већих њрошиив Мањих*, могу се чути многобројни гласови који тврде да историја није и не мора да буде спој људске судбине и конкретног тла, да се ова судбинска повезаност може избећи уз више мудрости и раскидом са наслеђеним колективним сећањем. Песници, ипак, виде и слуте другачији след збивања, а Бојић завршава *Земљу олује* питањем које остаје без одговора – *Јеси ли сџа крви њишо сџасава?*

Одговор стиже ускоро, јачи и потреснији од најдубљих стрепњи – још се тло није ни слегло од олује Балканских ратова, почиње велика, крвава и судбоносна ратна драма у којој ће се народ и земља којима песник припада наћи пред питањем опстанка. У таквим временима и мудрији и искуснији не налазе одговоре, а млади Бојић, који је за својих двадесет и пет година доживео три рата, сазрева док прелази завејане албанске гудуре са ранцем књига на леђима,¹⁵ и бележи стихове песме *Међава* који доносе пејзаж ледене пустиње и јасну слику пута којим су пролазили десетине хиљада српских војника и избеглица: *Кроз њишину њробну хра-сџова и ива / Ни њоџредно звоно не чујем да луџа. / Кџ надџробне њлоче сџирче*

¹⁴ Сви стихови Милутина Бојића у раду цитирани су према књизи *Милушин Бојић*, прир. Миодраг Павловић, Нолит, Београд, 1963.

¹⁵ Знаменити српски песник, есејиста и преводилац Станислав Винавер, учесник Балканског и Првог светског рата, као поручник у чувеном Бачком батаљону прешао је голготу Албаније, а о Милутину Бојићу са којим се срео на том путу и задржао у трочасовном разговору о поезији, забележио је: „Он је дан и ноћ читао Вуков речник, који је носио и на одступању кроз Албанију...” (Винавер, 1963: 175)

брда сива / И њечере њуста сумаџица куџа. // Већ данима џако без њромене све је: / Ни џика, ни сузе у џој њолуџами; /.../ И њогне и њоноћ једнолики, мукли. / („Међава”, Песме бола и њоноса)

Дојучерашњи победници које је песник славио у *Земљи олује* пролазе пред његовим очима као сенке у муклој тишини и реду који је иначе владао у српској војсци при повлачењу из домовине, и изазвао чуђење и неверицу, а потом и дивљење код савезника. Наиме, претпостављало се да ће српска војска стићи у Скадар у потпуном расулу, разбијене дисциплине и уз побуне, јер су дуго били у непрекидној борби, а потом пешке и гладни прешли ледене гудуре. Они су пак стоички подносили муке и слушали без поговора команде старешина,¹⁶ а млади Бојић је спознао и схватио душу свог народа у том и таквом историјском тренутку. Песник је на ђутљивим лицима својих сапутника-сапатника видео оно што други нису могли да виде - колону српских ратника, сељака и грађана, који су у души преносили са собом и свој завичај који напуштају, али са поузданом вером да одлазе да предахну, одморе, сакупе снаге и врате се поново на фронт да поврате своју домовину. Осетљиви Бојић, склон меланхолији и интелектуалној скепси, са неверицом бележи тај тренутак несумњиве вере у песми *Одлазак*, упркос свему што јој је очигледно противречно. Песник се пита одакле тај мир и поуздање упркос тешкој збиљи: *Кроз зимску њоноћ којом очај веје / кроз вијор, кланице, сметњове и воде / корачаш мукло док се судба смеје, / корачаш мукло њоробљени роде // Но ниђе јажк, ни ројџање џласно / ни џешки уздах да њроломи џоре / Да ли џио браниш сваку сџоџу часно / и џио још џамџиш ловорике сџаре? //... Знаш ли да значи сваки корак даље / збоџом кулама џио су џвоје биле? / Голџоџа чека. Знаш ли њој да џреду / Пуџови џвоји маџлом завијени? // Одакле та снага у страдању коме се крај не назире? Ратници не причају, али песник спознаје: *А џи ме џледаш мирно, без бојазни / и вера краси џвоју џлаву бледу / и збориш: „Чему разџовори разни?/ Јер враџиџу се у иџџоме реду. // Поново ведар, васкрсао, смео, / са новом крвљу охолом и здравом, среџиџеш ме џорда, к'о џио си ме сррео / на џољанама џозлађеним славом”.* // („Одлазак”, *Песме бола и њоноса*). Песма је написана док је измучена и гладна војска пристизала у Скадар, а иоетска интуиција младог песника видела је оно у шта ни његов разум није могао да верује, али је заблежио ово сведочанство које се показало пророчким.*

При пажљивом читању збирке *Песме бола и њоноса*, постаје јасно зашто Бојић не може да носи етикету *џаџриџској* песника, ни *раџној* песни-

¹⁶ У својим сеђањима на Први светски рат и прелазак Албаније са старијим братом Милутином, Радивоје Бојић бележи: „Војска се повлачила у три правца: један део ишао је преко Елбасана и Тиране ка Драчу, други преко Љум-куле и Везировог Моста за Скадар, а трећи се повлачио преко Рожаја и Чакора кроз Црну Гору, такође за Скадар. Над сва три дела, Команда је чврсто држала у својим рукама пуну власт.” (Бојић, Р. 2008: 286)

ка, него само песника историјске судбине једног народа. Промена тона и осећања, извесна амбивалнеција присутна у његовим песмама из рата, која пролази пут од очаја до јаке вере и снаге, не потиче од уобичајеног самоохрабривања које се осећа у декларативним патриотским песмама, када песник изриче громке фразе у тешким тренуцима стрепње. Бојић изриче своје стрепње, сумње, и поставља питања на која нема одговор, а бодрост, снага, вера у васкрсење је колективни глас, неизречен, али видљив песничкој имагинацији – песник води дијалог са својим народом и својим прецизним осећањем историје добија одговоре. Он је имао способност и поетску снагу да прецизно ослика дух тог колективитета коме је и сам припадао, моћ да апстрахује и издвоји суштину из свега виђеног, наученог и доживљеног, и дар да све то преточи у једноставне и надахнуте стихове дубоког сазнања. Песник не храбри ни себе ни друге убедљивим фразама – храброст у његовим песмама долази из колективног духа, из народа са одређеног тла и у конкретним историјским околностима. Одатле убедљивост Бојићевих стихова лишених декламатарског, патетичног или егзалтираног тона – снага и истинитост његове поезије потичу из мира и самопоуздања једног историјски прекаљеног народа коме је песник дао свој глас и изразио његов дух и душу.

Поменуто извесну подељеност осећања у Бојићевом песништву, која се назире још од Балканских ратова, Миодраг Павловић објашњава специфичном ситуацијом у којој се налази српска нација у време Првог светског рата, и прецизно уочава: „Она је требало да у исти трен слави своје победе и да опоје своје мртве и своју сиротињу” (Павловић, 1964:115). Та подељеност између бола и њоноса јасна је слика сталног и једновременог присуства ових јаких емоција у душама изгнаника, а лепоте јонског острва не пружају им олакшање, само предах до коначне борбе: *Ойро-сџише, шџо смо уморни се сџекли, / Да ваш врџ нам џружи сан и исцељења: / Ми идемо куд су бојови џрорекли: / Преко сланих џора џушем васкрсења.*// („На острву”, *Песме бола и њоноса*). Мир и задубљеност у себе влада и под опојним сунцем Крфа, а војска Без домовине се пита: *Мисао нас једна раном зором буди, / Мисао нас једна целој дана џраши, / Мисао нам једна ноћу џишиши џруди: / Да ли оџац џаши? //... / Бол нас један зором као џруба буди, / Болом једним свака налиџа је чаша, / Болом једним кришом џлачу наше џруди: / Где су деца наша? //...Само један џуш ће одџвора даџи: / Преко реке крви и мосџом лешина /Дому своме сџижеш, џде изџеда маџи /С неверицом сина./* („Без домовине”, *Песме бола и њоноса*). Високи квалитет Бојићевих позних песама видљив је у трансформацији песникових непосредних доживљаја историјских поука у поезију која се уздиже до универзалног општељудског значења, попут библијских паралела које је песник градио и у ранијим песмама, али је врхунце досегао у послед-

њој збирци, попут песме *Кроз њустинију* у којој досеже спиритуалну вредност, а врхунски ће је избрусити у антологијској песми *Сејачи*, Песник даје метафизичку димензију сопственој свести о трагичној националној историји, и изговара је са достојанством мудраца: *И Васељена њива наша њоста / За семе частии — које сунцу сиче. / Госѡде, казне зар не беше достиа? / Време је жетѡви, дан косидбе сѡиже, / Време да ѡлоча с ѡрובה се диче .// Кѡ луталице, које ѡаѡње ѡраше. / С чешњивој јуѡа, са судбином Јова, / Ево нас к ѡеби, наш ледени браше! / Охоли, мада без рога и крова. / Сѡремни смо ѡробља да сејемо нова.//* („Сејачи”, *Песме бола и њоноса*).

На некој имагинанарној лествици поетских, сазнајних и естетских вредности Бојићевих песама *бола и њоноса*, на самом врху нашла би се песма *Без узвика*, песма чисте блакости, мирног поноса и кристално јасног и дубоког поетског сазнања, која по речима песника и есејисте Ивана В. Лалића „можда најлепше згушњава поетски искуство изгнанника што у свом сећању носе дугу историјску патњу, па у свом изгнанству сазнавају само истину о себи, непоражени пред конкретношћу збивања која су само фрагмент већег искуства” (Лалић, 1980: 49). Долазак читаве изгнане војске и државе у страну земљу, није изазвао велики потрес код народа навиклог на дуготрајно трпљење и борбе кроз богату историју:

*Ни чудној ни новој за нас нема више,
Све су земље нама и драге и сродне,*

каже песник мирно, без утучености и без разметања, сликајући благод изгнанника и поверење у остале народе, које произилази из вере у сопствене моралне врлине. Ипак, то није био тек излет у туђу земљу, спокојан и добровољан:

*Сред сјаја, и врх нас кад се буре свише,
Бесмо мирни, као усред земље родне.
Мирни смо на ѡзби у свеѡској дворани*

*Понављамо скалу шѡо ѡзнасмо рано,
Скалом судбе, којом друѡи једва мили;
Заѡо нама данас нишѡа није сѡрано,
Чини нам се, свуда већ смо једном били.*

(„Без узвика”, *Песме бола и њоноса*).

Мудрост и самоувереност једног историјски прекаљеног народа, мирног „на гозби у светској арени” као да осликава трајни положај и историјску судбину једног народа, свиклог да савладава и немогуће и да при

томе задржи јасну свест о пролазности и доброг и лошег у ходу кроз време и историју. Ипак, најдубље сазнање које су изгнаници стекли јесте да је најјача домовина у људима, у њиховој свести о континуитету и трајању њиховог искуства, а таква домовина је неуништива схвата песник: *И, кушам те, судбо, шакву је поїреби!* Овај стих, поента песме *Без узвика* заокружује на одређени начин целу збирку и подвлачи најдубљу поруку која извире из песама *бола и поноса*, што је видљиво и по стиху из Корнејевог *Серториуса* (Corneille, „Sertorius“): „Rome n'est plus dans Rome; elle est toute ou je suis.”¹⁷ који је песник одабрао за њен мото.

У кругу ових песама испевана је и чувена *Плава гробница* – велика химнична Бојићева песма, велика по вредности, по поетској убедљивости, по узвишености тона, по реторичном замаху, велика по значају и препознатљивости, вечни симбол српске епопеје у Великом рату. Захваљујући *Плавој гробници* песник никада није утонуо у заборав, који је годинама после рата лебдео над његовим делом, и није случајно баш она постала најчувенија српска песма из времена рата. Миодраг Павловић је назива примером врхунске поезије "херојског култа", а Иван В.Лалић види у *Плавој гробници* синтезу „херојског опела и певања живима који настављају искуство мртвих”(Лалић, 1980:50).

Можемо само слутити шта је све млади песник видео, доживео и осетио док је гледао колоне умирућих како пристижу на Крф, да би их одвезли до Вида, „острва смрти” са којег су потом спуштани у масовну гробницу под морем. Све те слике које смо виђали по старим фотографијама уткане су у ову песму, као и стално осећање бола и поноса код изгнаних, а све је то песник Бојић у једном тренутку врхунски кристализоване песничке инспирације преточио у стихове које знају, чини нам се, сви потоњи српски нараштаји:

*Спојше, талије царске! Спошјајше крме моћне,
Газише шихим ходом!
Ојело јордо држим у доба језе ноћне
Над овом светиом водом.*

Песник зауставља и људе и природу, у његовом *јордом ојелу* позвани су да учествују сви – и море и цео подводни свет, јер осећа да после херојске смрти следи људски заборав, да је мртвима једина нада реч и песма коју ће изговарати живи. За *јрометеје наде, айостоле јада* који леже у огромном гробљу под морем где је сахрањена *јролазна радост целој једној рода*, песник у химничном заносу тражи *свесну пошшу* – не пуко

¹⁷ Рим није више у Риму; он је свуда где сам ја.

сећање на њихову херојску жртву, већ јасну и увек живу свест о значењу те жртве за оне који долазе за њима.

Песник не завршава опело заокруженом визијом огромне гробнице под морем, смисао овог узвишеног чина налази се *шамо далеко*:

*Јер хоћу да влада бескрајна тишина
И да мртви чују хук борбене лаве,
Како врућим кључем крв њенуша њина
У деци што кликћу њод окриљем славе.
Јер шамо, далеко, њојришће се зари
Овом истом крвљу што овде њочива,*

а у побожној тишини ноћи и мора, без уздаха *меких* и суза он хоће:

*Да мирис шамјана и дах њраха здружим
уз шућњаву муклу добоша далеких.*

При крају опела у побожној тишини песник уз помоћ мириса и слуха остварује додир између мртвих под *свешом водом* и живих у *борбеној лави* и његово *ѡрдо ѡйело* добија свој смисао и постиже надвременско јединство живих и мртвих једног народа у великом ходу историје.

*Сшојше, ѡалије царске! У име свесне ѡошће
Клизише тихим ходом!
Ойело држим, какво не виде небо јошће
Над овом свешом водом!*

Ни у тренуцима највишег химничног заноса ни у горчини пораза, Бојић није губио из вида реалну слику свог народа. У његовој поезији из рата зато нема патетике, ни декламаторских борбених поклича, али ни песимистичког поништавања или горчине поражености у тренуцима бола. Због тога и не можемо назвати његову поезију патриотском, јер је он успео да испева поезију једног народа чији је суштински лик и судбину успео да спозна и сублимише у једном конкретном историјском времену, а све то га чини увек живим песником историје свога народа.

Закључак

Српска књижевност из Великог рата, који је за српски народ и државу заиста био велики, и по жртвама и по подвигу, дала је неколико врхунски уметнички транспонованих сведочанстава о том времену библијских размера. Сlike доживљаја непосредног искуства рата кроз призму наших значајних писаца у исто време представљају и уметнички и историјски вредна сведочења, и при њиховом проучавању неопходно је укључити и историографска и књижевно-теоријска сазнања, да би се добио свеобухватан и објективан суд о њиховој вредности и значају. Једног од најизразитијих и најталентованијих представника српске поезије из времена Првог светског рата, Милутина Бојића, са правом можемо назвати песником Великог рата, будући да је у својој ратној збирци *Песме бола и њоноса* (1917) успео да испева песничку историју овог преломног догађаја српске и светске историје. Захваљујући истанчаном поетском *осећању историје*, искристалисаној песничкој имагинацији и смислу за апстраховање, млади песник, који је у тренутку смрти у солунској војној болници навршио тек 26 година, оставио је у својој поезији неизбрисив лик и слику историјске судбине целог једног народа у конкретном историјском времену. Песник химничне *Плаве гробнице*, симбола српске патње и подвига, и изгнаничких песама *бола и њоноса*, остао је ипак готово усамљена појава по свом песничком подвигу у српској књижевној традицији. Линија поезије изграђене на јасној историјској свести какаву је Бојић у рату започео, а у врхунским песмама и остварио, није имала достојне настављаче у међуратном периоду, делом због нових, супротних кретања у књижевности, делом због измењене културно-друштвене климе. Ипак, појавом песника модерниста у српској поезији крајем 50-их година прошлог века (Васко Попа, Мидораг Павловић, Јован Христић и други), ова линија коју је Бојић започео и делом реализовао, оживела је и плодносно се наставила у делима наших највећих песника друге половине 20. века, настављајући се на најбоље песме историјске свести Милутина Бојића. На тај начин је полузаборављени песник Великог рата постављен на место у српској песничкој традицији које му по вредностима и дometима припада, а "ореол националног песника" поново сија над песником вечне *Плаве гробнице*.

Литература:

- [1] Бојић, Радивоје (1968): *Милушин Бојић песник Србије*; Виндзор, Канада.
- [2] Винавер, Станислав (1963): „Бојић и ја”, у: *Милушин Бојић*; прир. Миодраг Павловић, Београд.
- [3] Деретић, Јован (1983): *Историја српске књижевности*; Београд: Нолит.
- [4] Елиот, С. Томас (1963): *Изабрани текстови*; Београд: Просвета.
- [5] Живковић, Драгиша /ур./ (1986): *Речник књижевних термина*; Београд: Институт за књижевност и уметност, Нолит.
- [6] Кашанин, Милан (1918): „М. Бојић”, у: *Савременик*, бр.1, стр. 88-90; Београд.
- [7] Ковијанић, Гаврило (1969): *Животи и књижевни рад Милушина Бојића*; Београд: Народна књига.
- [8] Лалић, В. Иван (1980): *О поезији дванаест песника*; Београд: Слово љубве.
- [9] Нешић, Станиша /прир./ (2008): *Милушин Бојић песник Србије*; Београд: Библиотека „Милутин Бојић”.
- [10] Павловић, Миодраг /прир./ (1963): *Милушин Бојић*; Београд: Нолит.
- [11] Павловић, Миодраг (2010): *Антологија српског песничтва (XI до XX век)*; Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- [12] Павловић, Миодраг (1964): *Осам песника*; Београд: Просвета.
- [13] Секулић, Исидора (1935): „Белешка о М. Бојићу”, у: *Српски књижевни гласник*, бр. 44, стр. 20-29; Београд.
- [14] Скерлић, Јован (1914): „М. Бојић Песме”, у: *Српски књижевни гласник*, бр.9, стр. 714-716; Београд.
- [15] Ђипико, Иво (1917): „Над раком Милутина Бојића”, у: *Српске новине*, бр. 7, стр. 16; Крф.
- [16] Христић, Јован (1968): *Облици модерне књижевности*; Београд: Нолит.

Assistant Professor Maja Radonjić, PhD
Faculty of Culture and Media
Megatrend University
Belgrade

MILUTIN BOJIĆ – POET OF THE GREAT WAR **– Poetry of Pain and Pride –**

Summary: *The First World War is the border point of the epochs in the cultural and political history of Europe, in which Serbia had one of the key roles. There are numerous testimonies about the Great War, both factual and artistic, whereas literary works inspired by this pivotal event in world history have still not been thoroughly researched. One of the most valuable testimonies of the epoch in artistic but also in historical sense is found in poetry of Milutin Bojić, one of the most talented pre-war poets of modernism and the author of the anthem-like „Blue Grave” and a collection of poems created during the withdrawal through Albania and in exile, on the island of Corfu. „Poems of Pain and Pride”, published in Thessaloniki shortly before the poet’s death, represent poetical transposition and philosophically sublimed sum of the historical experience of an entire nation, which found itself, by will of historical and fateful circumstances, in the middle of a four-year epic of biblical proportions.*

Key words: *THE GREAT WAR, MILUTIN BOJIĆ, „POEMS OF PAIN AND PRIDE”, HISTORICAL CONSCIOUSNESS, „BLUE GRAVE”, LITERATURE.*